

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали семінару (частина II)*

І.Й.Малий, д-р екон. наук

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Розв'язанню проблеми капіталізації вітчизняної економіки повинно передувати теоретичне узгодження між ученими-економістами джерел, чинників та складових означеного процесу. Необхідно на теоретичному рівні дійти до взаємного розуміння базисних категорій щодо трактування капіталізації як процесу продуктивного використання національного доходу (макрорівень) чи прибутку підприємств (мікрорівень).

Стосовно капіталізації хочу звернути увагу колег на дискусійність положення про те, що в економіці України відбувається первісне нагромадження капіталу. Ще з часів виникнення класичної політичної економії відомо, що первісне нагромадження капіталу в країнах Західної Європи відбувалось шляхом розширеного відтворення факторів виробництва за рахунок заощаджень. Починаючи з епохи ремісництва, кожний ремісник завдяки підприємницькій ініціативі, наполегливості та ошадливості поступово розширював свою діяльність, тим самим накопичував капітал. Пізніше, при переході до машинного виробництва, нагромадження капіталу здійснювалось через механізм акціонування. В економіці України формування різного роду великих компаній, що ми називаємо "нагромадженням капіталу", за своєю економічною суттю є процесом перерозподілу державної власності, тому з точки зору економічної природи функціонування його аж ніяк не можна назвати "первісним нагромадженням капіталу" в класичному розумінні цих процесів.

Водночас, слід відзначити, що в економіці України мають місце окремі випадки дійсно первісного нагромадження, коли мале підприємство за п'ятнадцять років перетворилося на вагомий суб'єкт ринкового господарства. Тобто, як тільки буде завершено приватизацію, так зразу гостро постане проблема капіталізації економіки. Її вирішення повинно розглядатись через призму поведінки приватного власника, його мотивації. Сертифікатна приватизація в Україні та різного роду спекуляції навколо цих процесів сформували специфічного підприємця, капітали якого не є результатом його заощадливості, бережливості, вона не є трудовою приватною власністю, вона є результатом спекулятивного перерозподілу державної власності. Як наслідок, ми отримали розбещеного капіталіста-підприємця, який використовує свої капітали на споживання, а не на нагромадження, який не готовий до конкурентної боротьби,

---

* Див. Частина I – Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 91–112.

що в умовах глобалізації економіки набуває архіважливого значення. Тому вирішення проблеми капіталізації вимагає створення відповідного законодавчого поля, макроекономічного середовища, яке б стимулювало підприємців використовувати доходи на розширення виробничої діяльності.

Створення мотиваційного для капіталізації макроекономічного середовища має включати таке. *По-перше*, завершення приватизації як визначального чинника, що відволікає вільні фінансові кошти, які могли би бути використані на розширення виробництва, а не на створення паразитичних фінансових імперій. *По-друге*, законодавче забезпечення захисту прав акціонерів на отримання дивідендів примусовим шляхом, змусивши їх працювати прибутково. *По-третє*, створення механізму економічної мотивації капіталізації доходів, а не їх проїдання через використання фінансових інструментів (податків, пільг, інвестицій тощо).

Що стосується вартісної оцінки капіталу, то необхідно зазначити, що вітчизняна практика та наука ще не виробила й не використовує повною мірою методик оцінювання різного роду активів, яка застосовується в зарубіжних країнах. Доти часу, поки в економіці України не запрацює механізм санації та банкрутства підприємств в рамках невиконання контрактів, а не "прихватування", не буде потреби у дійсному вартісному оцінюванні об'єктів економіки. Достовірна аналітична характеристика чинників та складових каналізації економіки можлива лише за використання досконалої методики вартісного оцінювання матеріальних та нематеріальних активів.

О.Л.Яременко, д-р екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

За своїми соціальними наслідками капіталізація породжує новий рівень та тип диференціації суспільства, де одним з головних критеріїв виступає відношення до руху та використання капітальних активів.

Специфіка капіталізації в умовах інверсійного розвитку в тому, що ті ефекти та наслідки капіталізації, які притаманні сталій ринковій системі, в умовах ринкової трансформації відіграють роль передумов. Капіталізація пов'язана з таким фундаментальним процесом у трансформаційній економіці України, як первісне накопичення в умовах переходу до постіндустріального суспільства і глобалізації. Це робить процес капіталізації суперечливим та конфліктним.

Водночас у довгостроковій перспективі у ході капіталізації господарча система стає більш гомогенною та цілісною, що робить її адаптивною, стійкою та доступною для сучасних методів державного та суспільного регулювання.

Історична місія капіталізації господарчих суб'єктів у ході ринкової трансформації складається з декількох важливих моментів. *По-перше*, вона відкриває суб'єктам, що господарюють, доступ до сучасних технологій та забезпечує їх функціонування. Капітал – це той генетичний код, який у прихованому вигляді є присутнім у більшості сучасних технологічних рішень, що робить їх принци-

пово сумісними, здатними до взаємодії та утворення так званих кластерів – структурних одиниць сучасного типу. Це примушує будь-яких суб'єктів виконувати явні та латентні настанови, вимоги і норми організації виробництва, капіталістичні (у широкому сенсі) за своїм походженням та змістом.

По-друге, капіталізація господарчих суб'єктів формує корпоративну культуру як частку сучасної культури у широкому сенсі.

По-третє, капіталізація господарчих суб'єктів створює систему додаткових стимулів та інтересів у вигляді одержання прибутку у його різних виглядах (промисловий, монопольний, середній), сприяє зниженню витрат, що є суттєвим чинником технологічних змін та підвищення національної конкурентоспроможності.

По-четверте, капіталізація господарчих суб'єктів формує адекватний професійний менеджмент. В умовах інверсії впровадження ефективного менеджменту корпоративного типу – це передумова подальшої капіталізації.

Капіталізація домашніх господарств відкриває їм доступ до капітальних активів фінансового ринку, сприяє більш раціональній споживчій поведінці, надає можливість використання кредитних ресурсів з метою оптимізації поточних та довгострокових бюджетних рішень.

Макроекономічна капіталізація:

- забезпечує макроекономічну рівновагу через вільний рух капіталу. В Україні макроекономічна стабілізація, яка досягається завдяки певним діям держави, передує капіталізації;

- інтегрує галузі та кластери національної економіки, оптимізуючи її структуру;

- створює особливий механізм стабільності сучасного ринкового типу, забезпечуючи можливість автоматичного маневру ресурсами у разі виникнення шоків та криз.

Глобальна капіталізація:

- породжує та інтегрує глобальні виробничі сили;

- забезпечує глобальний розподіл та використання економічних ресурсів;

- породжує тенденцію до глобальної монополії та одночасно її обмежує;

- забезпечує динаміку глобального розподілу влади, подальшу диференціацію та інтеграцію глобального соціуму. Некапіталізовані національні ресурси у ході їх зовнішньої капіталізації стають об'єктом експлуатації та привласнення з боку глобальних суб'єктів. Діє правило: хто капіталізує майно, той його і привласнює. Тому керована капіталізація економіки України є одним з найважливіших чинників її економічної безпеки.

У цьому сенсі капіталізація національної економіки України у глобальному економічному просторі неоднозначно впливає на економічний суверенітет. З одного боку, завдяки вільному обертанню фінансових активів України на світових ринках вона відкриває нас зовнішнім впливам та ризикам, підпорядковує додатковим обмеженням, з іншого – надає додатний ступінь свободи і може розглядатися як суттєве доповнення до перспектив євроінтеграції. Питання вступу до ЄС може набути нового звучання в умовах посилення ролі глобальних чинників національного соціально-економічного розвитку.

Головними умовами ефективної капіталізації економіки України є:

- структурна політика, спрямована на підтримку механізмів міжгалузевої мобільності;
- прискорене поширення та впровадження міжнародних стандартів (технічних, якості, менеджменту, сервісу та ін.);
- мораторій на подальші формальні інституційні новації;
- підтримка економічного суверенітету.

В.О.Мандибура, д-р екон. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Оцінка унікальних особливостей процесу "нагромадження" капіталу в Україні. На сьогодні основним завданням вітчизняної економічної теорії є не кон'юнктурне, а професійне та відверте дослідження тих патологій, аномалій і гіпертрофованих збочень, що мають місце у нашій вітчизняній економіці, і які не дозволяють нам стати по-справжньому країною з цивілізованою та розвинутою ринковою економікою.

По-перше, що собою являє сутнісний зміст категорії "капіталізація"?

Капіталізація являє собою систему відносин, що виникають у процесі нагромадження капіталу, тобто процесу, внаслідок якого відбувається зростання обсягів авансованого (статутного) капіталу.

По-друге, капіталом є система відносин, основу яких становить приватна (персоніфікована або асоційована) власність на засоби виробництва, і яка за умови її поєднання із робочою силою найманих працівників (у тому числі й інтелектуальної праці) дозволяє отримувати власнику додану вартість, тобто вартість, що перевищує вартість спожитого авансованого капіталу.

По-третьє, капіталізація не поширюється на процеси відтворення та нагромадження предметів кінцевого споживання, навіть і тих, що належать до довготривалого користування і є житловими спорудами. На рівні домогосподарства можна поряд з обліком домашнього майна обліковувати і засоби виробництва, що застосовуються для виробництва товарних благ та послуг, тобто приватнотрудової власності.

По-четверте, до капіталу належить не тільки *реальний*, а й *фіктивний капітал*, що спрямовується у виробничу сферу (у тому числі й послуг) за умови очищення його обсягів від повторного рахунку, а також залучені ресурси кредитно-банківської системи (у тому числі й не банківських установ на вищезазначених умовах).

У чому полягає унікальність вітчизняної економічної ситуації, в якій відбувається процес "капіталізації"?

По-перше, ми спостерігаємо економічне піднесення, що відбувається за умов глибокої та системної економічної кризи.

По-друге, станом на 1 грудня 2006 року сукупна дебіторсько-кредиторська заборгованість по всіх суб'єктах господарювання досягла 722 496 млн грн (дебіторська – 320 607 млн грн; кредиторська – 401 889 млн грн), або переви-

щила 140 млрд дол. США, чи дорівнювала майже подвійному ВВП, що був у 2005 році, 418,5 млрд грн.

По-третє, 40% підприємств промисловості у 2003 році і 38% у 2004 році працювали збитково, а рентабельність цієї галузі становила відповідно 3,3 та 4,7%.

По-четверте, статутний капітал діючих банків не перевищує 3,0 млрд дол. США, або за обсягом є меншим за статутний капітал банків Польщі у вісім разів (при цьому Україна має 46, а Польща 39 млн населення), або у 64 рази менший за статутний капітал банку, що входить у двадцятку світових лідерів.

Найбільш катастрофічний стан склався з основним виробничим капіталом країни внаслідок його надзвичайної зношеності, що зумовлена, насамперед, надзвичайним руйнуванням усіх елементів інвестиційного механізму, зокрема, системи нагромадження капіталу і системи амортизації, що забезпечує просте відтворення.

Саме внаслідок супергіперінфляції і внаслідок того, що вартість основного виробничого капіталу не переоцінювалась і не індексувалась належним чином, а також внаслідок вкрай нееквівалентних обсягів на новоствореному валютному ринку, вартість основних виробничих засобів, яка в 1991 році оцінювалась у 570 млрд дол. США, у 1992 році впала до мізерного "еквіваленту" – 9 412 млн дол. США. Тобто фактично за 10 млрд дол. можливо було скупити весь основний капітал сфери матеріального і нематеріального виробництва України.

Аналогічно, хоч і дещо поліпшеною, така ситуація зберігається і на цей час, оскільки у 2004 році за курсом НБУ вартість основного капіталу країни не перевищувала 100 млрд доларів (або є заниженою проти реальної майже у шість разів).

Саме амортизація та характеристики її цільового використання більшою мірою, ніж інші вартісні важелі, віддзеркалюють натурально-речовий кругообіг основного капіталу і показує його дійсний технічний стан.

Реальний ступінь зношеності основного капіталу установити на цей час фактично неможливо. Це передусім пояснюється тим, що внаслідок гіперінфляції відбулося масштабне спотворення вартісної оцінки елементів основного національного капіталу.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що стан основних фондів практично у всіх галузях промисловості України на сьогодні є загрозливим.

Положенню в паливно-енергетичному комплексі України дана оцінка в доповіді "Енергозабезпечення економіки України й енергозбереження", що включена до Послання Президента України Верховній Раді України про внутрішні і зовнішні положення України у 2000 році. Автори доповіді констатують, що "протягом останніх 10 років в галузі практично не проводилися відновлення і реконструкція основного устаткування. Внаслідок цього 96% оснащення теплових електростанцій (ТЕС) уже спрацювали свій ресурс, 73% – перевищили граничний. Енергосистема України вже сьогодні не в

зможі забезпечити споживачів тими обсягами електроенергії, яких вони вимагають. Розрахунки показують, що коли не забезпечити відновлення генерації, то вже у 2007–2008 роках дефіцит робочої потужності в енергосистемі України складе 7–10 млн кВт, у 2010 році у ній працюватимуть лише АЕС і ГЕС, а починаючи з 2020 року практично всю електроенергію Україна змушена буде імпортувати, що, безумовно, стане загрозою її державному суверенітетові.

Фізичне і моральне старіння основних засобів супроводжується до того ж відставанням у впровадженні сучасних досягнень науки і техніки, що активно використовуються в розвинутих країнах, постійно збільшується відрив рівня науково-технічного і виробничого потенціалу від цих країн.

Зміна методології нарахування амортизаційних відрахувань призвела до того, що, починаючи з 1991 року, не нараховується амортизація на машини й устаткування, рівень зношення яких досяг 100%, а також підприємствам було запропоновано зняти нараховані раніше суми амортизаційних відрахувань на таке устаткування. Ось так, без найменших матеріальних витрат, "покрився" технічний стан устаткування підприємств.

Ще більше "оновила" основні фонди індексація, проведена в серпні 1993 року, хоча насправді реальні обсяги капіталовкладень у промисловість за три останніх роки скоротилися більш ніж на третину. Це "оновлення" стало наслідком застосування коефіцієнта збільшення вартості новостворених будинків і споруджень (667 разів), значно перевищуючий коефіцієнт, використований для індексації "старої" їхньої частини (37,6 раза).

Таким чином, частка нових будинків і споруд у складі фондів невиправдано зросла, а старих – різко скоротилася, унаслідок чого в цілому вони "помолодшали" і показник зносу знизився до 36%.

Дані про індекси основних фондів в економіці України у 1990–2000 рр., що надає Держкомстат, свідчать якщо не про "процвітання", то вже у всякому разі не про спад в економіці.

Зростання капіталовкладень у 1985–1990 роках зрозуміле і логічне. Однак зрозуміти, яким чином при зменшенні індексу обсягу капіталовкладень у 1991 році на 9% можна було досягти збільшення індексу всіх основних фондів у 1992 році на 10% і збереження цієї тенденції протягом наступних років, досить важко. Очевидно, що для цього знадобилася спеціальна "нова методика", на яку посилаються статистичні щорічники для розрахунку індексів основних фондів з 1993 року.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що реальна оцінка обсягів капіталізації в Україні є надзвичайно складним процесом, який потребує відновлення статистичного блоку вартісної оцінки усіх складових національного багатства, насамперед, тієї його частини, що є продуктом матеріалізованої трудової діяльності, а у його складі має бути проведена і оцінка основного капіталу країни, та визначена динаміка його нагромадження чи проїдання.

В.І.Кондрашова-Діденко, канд. екон. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Капіталізація є багатогранним і складним феноменом особливо тепер, коли людина, народ окремої країни і людство загалом розпочали входження в інформаційну еру як перший етап розвитку постіндустріальної епохи.

Це, безперечно, стосується і терміну "капіталізація" – сутності, цілі і завдань, засобів реалізації/здійснення і результату, а також тих термінів та понять, за допомогою яких можна її осмислити і пояснити. У розумінні і витлумаченні даних термінів не склалося єдиного підходу ще й дотепер. Адже при дослідженні капіталізації одні мислителі виходять з минулого, другі – з сучасного, а треті – з майбутнього. Проте спільним у їхніх поглядах є пов'язаність капіталізації з капіталом.

Здебільшого, капіталізацію витлумачують як процес перетворення чинників виробництва у капітал; перетворення чистого прибутку (або доданої вартості) в капітал; використання прибутку на розширення справи; інвестування в активи, які в майбутньому принесуть віддачу тощо. Ключові поняття у наведених визначеннях капіталізації – це "чинники виробництва", "капітал", "прибуток", "активи", або "ресурси". Всі зазначені поняття є взаємообумовленими, взаємопов'язаними і взаємозалежними.

Ресурси (від франц. *ressources*) – кошти, можливості, запаси чогонебудь, чим можна було б скористатися в разі необхідності. Найпершою такою необхідністю є виробництво того чи того продукту для задоволення потреб людини, народу чи людства загалом. Нині означене поняття витлумачують значно ширше – як всі активи (матеріальні і нематеріальні), здібності і здатності людини, інформація, знання, організаційні процеси, що можуть забезпечити/не забезпечити ефективність виробництва.

Виходячи з первинного значення латинського терміну "capitalis" (головне, важливе в житті), від якого і походить сучасний термін "капітал", чинники виробництва поділяють на *головні і неголовні, важливі і не дуже важливі* у створенні тих чи тих продуктів задля життєдіяльності людини і народу країни в умовах певної епохи. Тому капітал – це чинник виробництва, який у безпосередньому процесі створення конкретних благ, набуває статусу головного чинника, здатного відтворюватися та забезпечувати зростання. В індустріальному суспільстві головними і важливими є матеріально-речові чинники виробництва, основою яких є природна компонента. По суті, така ж компонента є і в людському ресурсі. Проте до основних чинників не належать здібності і здатності людини, оскільки в умовах індустріалізму людина не просто є, а змушена служити елементарним додатком до матеріально-технічного чинника, насамперед, до машини. Така людина позбавлена свободи загалом та економічної свободи зокрема, що обумовлює відсутність творчості в її діяльності. Вона постає за даних умов виключно технічним виконавцем тих функцій, завдань і повноважень, що не передбачають змін, корегування та удосконалення тими, хто їх виконує. Щоправда, можливості і здатності людини за індустріалізму сприймаються як людський ресурс та особистий чинник виробництва, але йо-

го роль і значущість у процесі розвитку виробництва і суспільства невинправдано недооцінюють, а ще більше применшують.

Дотепер у західній економічній науці (переважно американській) капітал витлумачують як чинник виробництва, створений людиною (підручники "Економікс"); як чинник виробництва, створюваний самою економічною системою, і він є відділеним від землі і праці, оскільки останні не створюються економічною системою¹. Тому в економіці, адекватній індустріальному суспільству, є єдино правильним визначення капіталізації як процесу використання чистого (нерозподіленого) прибутку або доданої вартості на оновлення і/або збільшення кількості матеріально-речових чинників виробництва.

Яка ціль такої капіталізації? Можливо, збільшення обсягу ВВП і/або зростання ВВП на душу населення як добробут людини чи народу країни. Але добробут народу країни не є тотожним обсягу ВВП чи навіть ВВП на душу населення. Це було обґрунтовано не тільки нашими сучасниками, але і нашими попередниками (наприклад, А.Маршаллом). Чи може зростання ВВП бути головним засобом подолання бідності і нужденності в країні? Думаю, що це не той засіб, на який ми маємо покладатися в подоланні або хоча б у зменшенні рівня останніх. Бідним і нужденним потрібно надати рівні з не-такими-як-вони можливості жити і творити у вільному суспільстві. Кожна людина має бути (та зрештою і є) багатою від народження можливістю самореалізування, що визначає і сутність, і ціль, і призначення капіталізації в нових умовах розвитку людства – умовах формування економіки знання як типу виробництва, адекватного інформаційному суспільству.

Найголовніша ознака економіки знання – це те, що базовим чинником виробництва є інтелект, за допомогою якого людина опановує існуюче знання, з нього і за допомогою нього створює нове знання, яке в свою чергу сприяє "народженню" нової інформації і нової технології. Власне, інтелектуальні здібності і здатності людини в процесі виробництва набувають форми капіталу. Інтелект є безмежним джерелом творчої діяльності. Саме вона і може забезпечити добробут людини, народу окремої країни і людства загалом як можливості людини вести той спосіб життя, який є гідним її самої (А.Сен). У даному разі йдеться про свободу вибору – єдиного та остаточного вибору з альтернативних варіантів-можливостей у життєдіяльності, освіті і науці, охороні здоров'я тощо. Такі розмірковування приводять до висновків: *капіталізація* сьогодні, завтра і в далекому майбутньому – це використання чистого прибутку для розвитку людського ресурсу (потенційного та діючого), охорони здоров'я, культури (освіти і науки, навичок, технології) і тощо. Така капіталізація зможе забезпечити високий рівень розвитку країни та добробут її народу, що, безумовно, спричинить її включення до переліку найрозвинутіших країн світу.

¹ Словарь современной экономической теории Макмиллана. – М., 2003. – С. 64–65.

Т.В.Гайдай, канд. екон. наук

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Хід обговорення проблеми капіталізації виявив її наукову актуальність, а також теоретичну та практичну вагомість для дослідження економічної динаміки трансформаційних процесів в Україні. Хотілося б приєднатись до висловленої учасниками обговорення точки зору щодо *комплексності та багатогранності змісту капіталізації як економічної категорії*. В цілому, вона розкриває стан, структуру, величину, якісні параметри та динаміку капіталу як ресурсу, фактора та рушійної сили функціонування і розвитку фірми, галузі, національної та світової економіки. Проте на різних рівнях теоретичного аналізу категорія капіталізації набуває відповідних відтінків економічного значення.

На *рівні мікроекономічного аналізу* капіталізація може бути інтерпретована як показник величини та динаміки капітальних активів фірми, включати всі складові функціонуючого капіталу, а також інтенсивності його нагромадження через виробниче використання прибутку фірми (капіталізація прибутку, інвестування). У *фінансовій теорії та практиці* найбільш поширеним є розуміння капіталізації як показника ринкової фінансової оцінки функціонуючого капіталу фірми. Він розраховується як поточна ринкова вартість цінних паперів помножена на їх кількість, випущену у публічний обіг². Важливим є те, що на цьому рівні економічного аналізу капіталізація вловлює та відбиває діалектику взаємодії та співвідношення фіктивного і реального капіталу.

На *макрорівні* капіталізація може бути інтерпретована як сумарний, узагальнюючий показник обсягу та структури багатогалузевого капіталу, який функціонує у різних організаційно-правових формах власності. У масштабах національної економіки сферою свого поширення капіталізація окреслює межі ринково-підприємницького сектору. Її кількісний аспект дозволяє оцінити сукупні розміри капіталу та відстежити їх загальну динаміку. Якісний аспект відображає структуру капіталу, співвідношення його традиційних матеріально-речових елементів і фінансових активів з новими формами капіталу, які відображають цивілізаційну динаміку економіки, її сходження до нових, вищих технологічних способів виробництва. З поступальним переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства та економіки знання неухильно зростає питома вага якісно нового рівня людського капіталу, інтелектуального та суспільного капіталу. У цьому контексті слід констатувати, що вітчизняна економічна теорія та практика поки не мають достатньо напрацьованого аналітичного та статистичного інструментарію для адекватного відображення, відстеження та регулювання зазначених новітніх тенденцій якісної динаміки капіталізації.

Не зайве нагадати, що реальні суперечності процесу капіталізації ринкового корпоративного сектору економіки вперше в економічній науці стали об'єктом (а також предметом) інституційного аналізу саме в науковій спадщині основоположника раннього традиційного інституціоналізму Т.Веблена. У своїй

² Словник-довідник фінансового ринку. – К., 2005. – С. 22.

праці "Теорія бездіяльного класу. Економічне дослідження інституцій" (1899) Веблен піддав нещадному "теоретичному розтину" відносно, а часом і повне відокремлення руху фіктивного (акціонерного, корпоративного) капіталу від реального. Це явище обумовлено тим, що на формування ринкової оцінки капіталу фірми впливають не тільки (а часом і не стільки) виробничі, але й значною мірою ринкові фактори: попит і пропозиція на фондовому ринку, ринковий курс акцій фірми, імідж компанії (реальний чи удаваний), спекулятивні мотиви та очікування щодо ринкових угод тощо. Тому відносно автономний рух фіктивного капіталу породжує загрозливі ризики його відриву від реального сектору економіки. Це може мати для економіки та її галузей непередбачені кризові наслідки: прискорення циклічних криз, виникнення фінансових криз. Фактично у свій час Веблен передбачив фінансову природу пускового механізму світової депресії 1929-33 років, яка почалась із краху на фондовій біржі. У своїй основі таку ж природу мали і сучасні потужні фінансові кризи кінця 1990-х років у країнах Східно-Південної Азії та Росії.

Т.Веблен також вперше здійснив інституційний аналіз таких паразитичних явищ, як існування *абсентеїстської власності та бездіяльного класу*. Поняття абсентеїстської власності (від англ. absent – відсутній) Веблен увів для позначення того фіктивного капіталу (активів у цінних паперах, акцій, облигацій, боргових зобов'язань тощо), рух якого в умовах розвинутого та спекулятивного фондового ринку значною мірою відірваний від функціонування реального капіталу. На цій основі Т.Веблен піддав нещадному викриттю інституцію так званого бездіяльного класу – власників великого фінансового, фіктивного капіталу (фінансової олігархії), які безпосередньо не зайняті ефективною підприємницькою діяльністю, а керовані виключно жадобою збагачення шляхом спекулятивного перепродажу фінансових активів. Соціальний паразитизм представників бездіяльного класу полягає в тому, що вони не є реальними, креативними функціонуючими підприємцями-інноваторами, їх не цікавить стан, технологічний розвиток та функціонування реального сектору економіки. Інституційні рамки (традиції, звичаї, норми, правила) бездіяльного класу – це накопичення шляхом хижацького захоплення, "досвід марнославного життя", "показне", навіть "демонстративне споживання", "змагальний аспект споживання". "демонстративно марнотратні видовища"³ тощо. Масштаби поширення цієї соціальної верстви є прямо пропорційними її руйнівним економічним наслідкам. Мабуть, зайве наголошувати на прозорості історичних аналогій згадуваного явища із сучасними реаліями інверсійної економіки, початковий етап розвитку якої характеризується формуванням фінансових (галузево-регіональних еліт) на пострадянському просторі, в тому числі і у вітчизняній економіці.

Наукова продуктивність інституційного дослідження феномена капіталізації (в тому числі і в перехідній, трансформаційній економіці) знаходить свої підтвердження в основних дослідних програмах сучасного інституціоналізму – традиційного та нового. Так, для оцінки рівня, якості та ефективності капіталі-

³ Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. – С. 200–202.

зації велике значення має врахування існуючого в економіці інституційного середовища – системи інституцій (норм, правил), інституційних мереж, економіко-правового поля, специфікації (визначеності та врегульованості) прав власності, контрактних відносин та ін. Не останнє значення мають домінуючі традиції, звичаї, культурний фон реалізації господарської діяльності. В цілому, інституції складають так звану м'яку інфраструктуру економіки, визначаючи ті правила, за якими функціонують ринки та підприємницькі структури. Вони задають моделі економічної поведінки суб'єктів господарської діяльності, рівень економічного порядку і передбачуваності, встановлюють основні правила ринкової гри⁴. Від всіх цих факторів не в останню чергу залежить зміст та результативність капіталізації.

Інституційна теорія виходить із базової передумови про значення попереднього історичного шляху (траєкторії) розвитку. Слід брати до уваги те, що в різні історичні епохи, на різних етапах розвитку ринкової системи капіталізація має свої специфічні особливості. Етап сучасного економічного розвитку у пострадянських країнах, на наш погляд, можна охарактеризувати як первинну (початкову) капіталізацію з її закономірно високим рівнем соціальних витрат, чисельними елементами стартової експропріації (держвласності, населення), поза ринковим, неконкурентним змаганням за перерозподіл власності, недостатньою правовою захищеністю прав власності, відсутністю у значної частини власників капіталу стійких мотивів до ефективної підприємницької діяльності, їх підміною рентопошукацькою поведінкою (атавізмом доринкового привласнення) та іншими множинними інституційними дефектами і пастками. До останніх слід віднести невідповідність новостворених формальних інституційних рамок ринку їх реальному змістовному наповненню. На дослідженні та розв'язанні цих та багатьох інших актуальних та практично значущих інституційних аспектів капіталізації мають бути сфокусовані інтелектуальні зусилля вітчизняної професійної економічної спільноти.

В.Г.Яременко

Інститут економіки та прогнозування НАН України

Під впливом процесів капіталізації в соціально-економічній системі України продовжуються глибокі і неоднозначні зміни. Капіталізація економічної системи вимагає зміни всього комплексу відносин між індивідом і суспільством. Держава поступово передає раніше монополізовані господарські функції недержавним суб'єктам, аж до окремого індивіда. Проте процес відбувається конфліктно, ривками, супроводжується високими соціальними витратами.

Небезпечно для основ капіталізації наростання соціальної напруженості змушує дослідників пильніше вдивлятися у феномен економічної безпеки

⁴ Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К., 2000; Furubotn E.G., Richter R. Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics. – The University of Michigan Press. – 1998. – P. 2–6; Институциональная экономика / Под общ. ред. А. Олейника. – М., 2005. – С. 694.

суб'єктів різного рівня як складний економічний і соціально-інституційний комплекс, що функціонує і розвивається в конкретно-історичному контексті пост-соціалістичної економіки України.

Перехідна економіка України наочно демонструє нам, що еволюція економічних систем має дискретний характер, що припускає стрибки і катастрофи. Однією з передумов цього служать прямі і зворотні зв'язки між стабільними і змінними чинниками життєдіяльності суб'єкта. Поступове накопичення потенціалу стрибка можливе завдяки наявності стабільно-консервативної складової функціонування економічних систем. Але межі такого відносно безболісного нагромадження дані самим необхідним зв'язком з середовищем, звідки суб'єкти одержують ресурси, інформацію, правила, а також інші істотні умови і обмеження своєї життєдіяльності.

Капіталізація несе в собі певний кризовий потенціал через значну глибину змін, що відбуваються, високого їх темпу і низької узгодженості. Все це породжує нові загрози економічній безпеці особи, які активно взаємодіють із звичайними джерелами загроз у вигляді процесів інституційної і макроекономічної дестабілізації (конфліктні форми глобалізації; інфляція; безробіття; внутрішня валютно-курсова нестабільність; нестабільність банківської системи).

Процес капіталізації сполучається з інституційним і технологічним розвитком трансформаційної економіки. Інституціоналізація – це єдина передумова перетворення економічних ресурсів в капітал. Недостатньо інституціоналізована економіка характеризується низьким рівнем мобільності ресурсів, що робить неможливою їх інтеграцію у формі суспільного капіталу. Витрати пошуку інформації і нейтралізації наслідків загального опортунізму є дуже високими. Тому для учасників господарської системи ризиковано спеціалізуватися, розраховуючи на ефективну кооперацію.

Таким чином, економічна безпека особи особливим чином кореспондується з соціально-інституційною складовою перехідних процесів в суспільстві і його господарській системі. Очевидно, що спостережуване сьогодні різке зниження рівня особистої економічної безпеки громадян української держави безпосередньо витікає з існуючої інституційної катастрофи. Втрата старої системи норм і правил господарської поведінки призвела до різкого стрибка непередбачуваності і невизначеності взаємних дій людей. Якщо немає упевненості, що всі учасники системи виконують правила гри, то розумною лінією поведінки стає відмова від виконання цих правил. Неплатежі, фінансові піраміди, невиплата заробітної плати зробили особисте існування індивіда надзвичайно негарантованим.

Альтернативою кооперативній поведінці стає аномальна для індустріальної системи автономізація економічного життя. Назвемо лише декілька, потребуючих дослідження проявів аномальних форм забезпечення особистої економічної безпеки, властивих сьгоднішньому українському суспільству.

По-перше, це масове *сумісництво*. Сьогодні в нашій економіці спостерігається непомірно велика економічна роль форм зайнятості, пов'язаних із сумісництвом, що побічно обумовлює незбалансованість попиту і пропозиції на ринку праці. З цього витікає феномен *депрофесіоналізації* господарської дія-

льності, що виражається в зростанні питомої ваги в загальній структурі зайнятих осіб, які працюють не за основним фахом, що веде до підриву професійного розподілу праці в суспільстві і зростанню витрат.

По-друге, це непропорційно великий розвиток так званого *особистого підсобного господарства*, що змушує мільйони людей на якийсь час занурюватися в стародавню епоху мотичного рільництва. Навіть якщо не звертати уваги на виникаючі екологічні і соціально-психологічні проблеми, ми маємо тут варварське розкрадання найважливішого суспільного економічного ресурсу.

По-третьє, це вимушена криміналізація господарської поведінки, яка різною мірою охоплює практично всі шари українського суспільства.

По-четверте, це зростаюча еміграція працездатного населення за кордон, що набуває все більш "демократичного" характеру і детермінована суто економічними причинами.

Результатом цих процесів стає глибока поведінкова деформація, що обмежує вибір напрямів технологічного і інституційного розвитку господарської системи. Можливо, ця деформація негативно позначатиметься упродовж десятиріч на долях українського народу, на його соціально-економічному генотипі.